

Hlubek, Lukáš; Novák, Jakub; Papajík, David; Šlězár, Pavel

Výsledky povrchového průzkumu hradu Špraňku (okr. Olomouc)

Archaeologia historica. 2026, vol. 51, iss. 1, pp. 157-176

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2026-1-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.84224>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 01. 07. 2026

Version: 20260629

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÝSLEDKY POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU HRADU ŠPRAŇKU (OKR. OLOMOUC)

LUKÁŠ HLUBEK – JAKUB NOVÁK – DAVID PAPAJÍK – PAVEL ŠLÉZAR

Abstrakt: Předložená studie se zaměřuje na jeden z nejméně poznanych hradů na Olomoucku – Špraněk, situovaný v Javoříčském krasu na katastrálním území obce Březina, v trati Zkamenělý zámek. Z hradu se do současnosti dochoval pouze mohutný příkop a několik málo nevýrazných fragmentů zdí. Jeho založení je pravděpodobně spojeno s osobou Dětricha ze Špraňku před rokem 1313, zatímco zánik bývá kladen do období markraběcích válek. Z archeologického hlediska byla lokalita dosud zkoumána jen okrajově, v posledních letech však v areálu hradní zříceniny proběhlo několik povrchových průzkumů a v blízkosti zájmové lokality byla identifikována porušená vápenická pec. Cílem článku je shrnout nově získané poznatky o tomto šlechtickém sídle a zasadit je do širšího kontextu vývoje hradních lokalit v oblasti Bouzovska.

Klíčová slova: Špraněk – hrad – středověk – pec na pálení vápna – analýza nálezů.

Results of the Surface Survey of Špraňk Castle (Olomouc District)

Abstract: The presented study focuses on one of the least known castles in the Olomouc region – Špraněk, located in the Javoříčko Karst in the cadastral area of the village of Březina, in the “Zkamenělý zámek” (Petified Castle) area. To date, only a massive moat and a few inconspicuous fragments of masonry have been preserved from the castle. Its foundation is most likely connected with Dětrich of Špraňek prior to 1313, while its demise is usually attributed to the period of the Margrave Wars. From an archaeological perspective, the site has only been examined marginally, although in recent years several surface surveys have been conducted in the castle ruins, and a damaged lime kiln has been identified near the site of interest. The aim of this article is to summarize the newly acquired knowledge about this aristocratic residence and place it in the broader context of the development of castle sites in the Bouzov region.

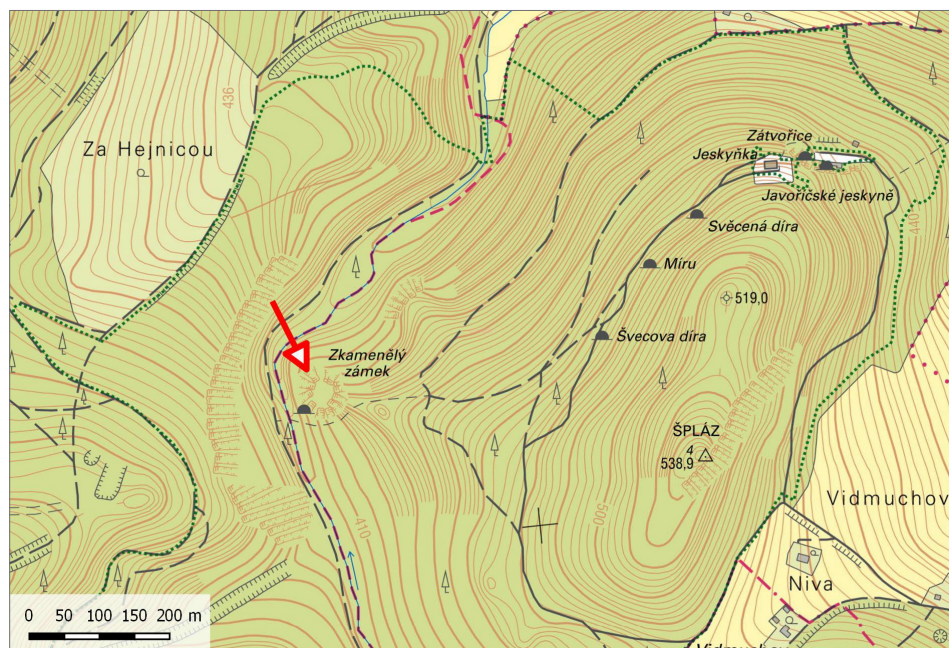
Keywords: Špraněk – castle – Middle Ages – lime kiln – analysis of findings.

Úvod

Oblast dnešního Javoříčského krasu přitahovala již od 19. století pozornost turistů, romanticky laděných badatelů i přírodovědců, kteří se zajímali o zdejší jeskyně, faunu i okolní krajinu. K nárůstu turistického ruchu významně přispěl rovněž objev Javoříčských jeskyní v roce 1938 revírníkem V. Švecem (např. Kostoň 2017, 74–76). Přibližně 1 km západně od vstupu do jeskyní se nacházejí nevýrazné pozůstatky středověkého hradu Špraňku, vystavěného na vysokém skalním bradle zvaném Zkamenělý zámek. Ojedinělé, vesměs stručné zmínky o tomto hradě v Javoříčském krasu se objevují již na konci 19. století, avšak úroveň jeho poznání zůstává dodnes poměrně nízká. Tento stav lze patrně vysvětlit jak odlehlostí lokality, tak její relativní „neatraktivností“, případně i nízkým množstvím nálezů získaných při povrchových sběrech. Teprve v posledních dvou desetiletích se podařilo došavadní poznání rozšířit o několik nových zjištění, a to jak na základě terénních prospekci, tak díky dosud nepublikovanému průzkumu vápenické pece objevené přibližně 150 m pod hradem. V níže předloženém článku jsou shrnuty nové poznatky o této dosud opomíjené archeologické lokalitě a zároveň je učiněn pokus o jejich zasazení do širšího kontextu vývoje hradních sídel v oblasti Bouzovska.

Poloha a popis hradu

Zájmové středověké sídlo se nachází na katastrálním území Březiny, které spadá pod obec Luká na Olomoucku. Hrad leží v trati Zkamenělý zámek v severozápadní části předmětného katastru (obr. 1). Je situován na konci dlouhého, táhlého hřebene, který je zakončen výrazným skalním bradlem. Toto skalní těleso se zvedá několik desítek metrů nad potokem Špraňkem, jenž protéká

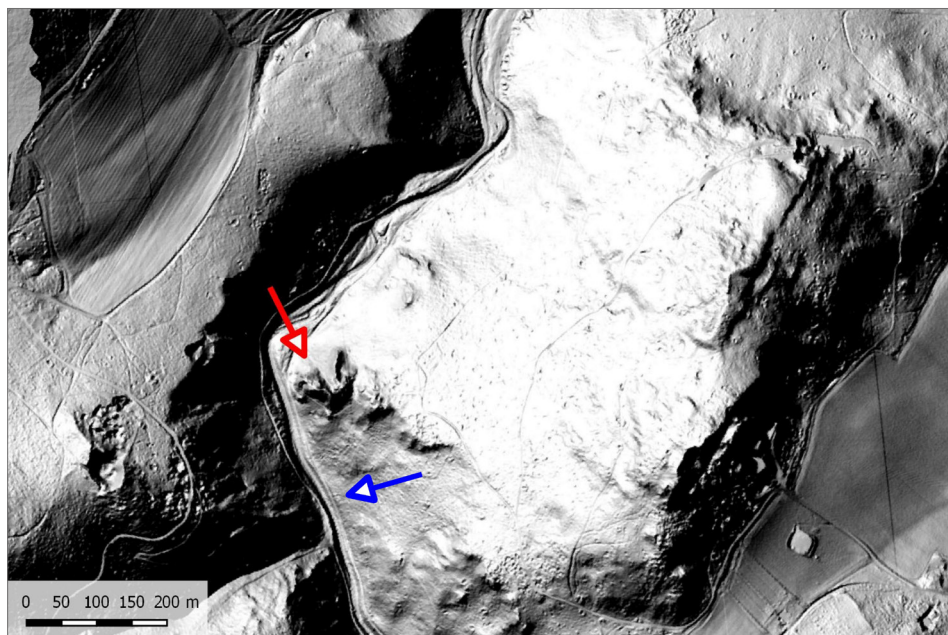
Obr. 1. Poloha hradu Špraňku (k. ú. Březina) na ZM 1 : 10 000.

Abb. 1. Lage der Burg Špraňek (Katastergebiet Březina) auf einer Grundkarte 1 : 10 000.

údolím pod hradem. V bezprostřední blízkosti fortifikace dnes prochází červeně značená turistická trasa vedoucí od Javoříčských jeskyní směrem k Vojtěchovu. Její trasa prochází skalní bránou, u níž se nachází vstup do dnes nepřístupné jeskyně.

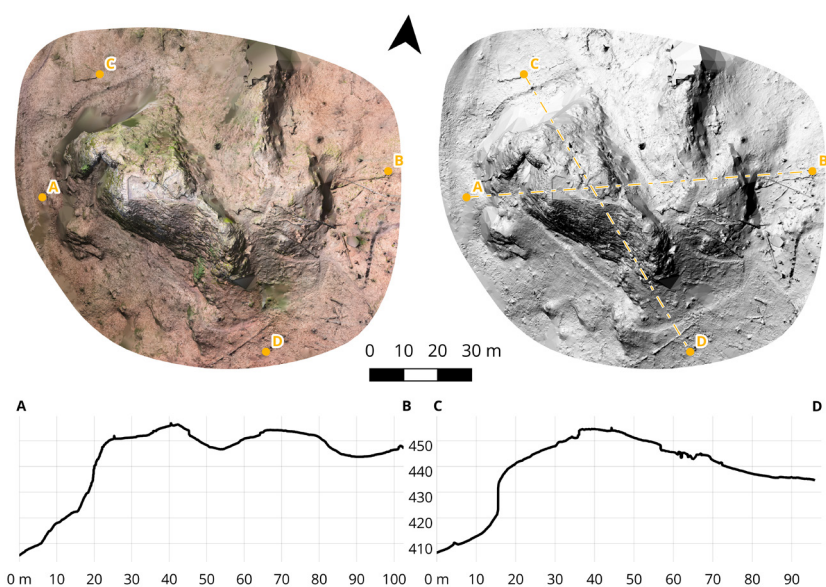
Hrad leží v nadmořské výšce 412 m a skládá se z nevelkého předhradí a jádra (obr. 2, 3). Zřícenina byla od okolního terénu oddělena výrazným příkopem, který vznikl rozšířením přirozené skalní rozsedliny. Ten dosahuje místy šířky až 12 m a hloubky přibližně 6 m a odděloval hradní areál od přístupové komunikace. Někteří badatelé předpokládají, že přes tento příkop vedl most (např. Blekta 1933, 24; Plaček 2001, 615). Za příkopem se na menší plošině o rozměrech přibližně 14 × 18 m rozkládalo předhradí, které se dále zužuje do krátkého ramene směřujícího na sever. V prostoru předhradí dnes nelze jednoznačně identifikovat stopy zástavby, nicméně účetní A. Nemajer (1925, 2) se zmiňoval o zbytcích rozvalin. Zároveň je třeba upozornit na plán hradu vyhotovený J. Blektou (1933, 24, obr. 2), který na předhradí zakreslil torzo zdi, dnes již v terénu nepozorovatelné. Druhý, menší příkop odděloval předhradí (obr. 4) od výše položeného hradního jádra (obr. 5).

Hradní jádro se rozkládalo na vrcholu nepravidelného vápencového bradla o maximálních rozměrech přibližně 31 × 17 m. Podle nákresu J. Blekty se na severní straně jádra nacházely dva úseky zdiva vysoké až 2,5 m a široké 2 m, spojené vápennou maltou. Na základě terénních pozorování J. Blekty lze předpokládat, že většina stěn a hradeb se sesunula na severní a jižní svah pod hradem. Dochované relikt zdiva umožňují uvažovat o existenci kamenné hradby vedené po obvodu skalního bradla. V současnosti jsou však patrné pouze dva krátké úseky zdiva na severní straně hradního areálu. Do nejvíce vysunutého výběžku nad údolím situoval Z. Gardavský šestiboký věžový palác, případně věž, o délce přibližně 14 m a šířce 6,5–9 m. S ohledem na stav dochování zříceniny nelze s jistotou určit, zda se v prostoru jádra nacházela ještě další zástavba. Podle J. Blekty nebyly při terénních pozorováních zaznamenány žádné opracované kamenické

Obr. 2. Hrad Špraněk (k. ú. Březina) na snímku LLS (vytvořil J. Martínek). Červenou šipkou označena poloha hradu, modrou šipkou vápenická pec.

Abb. 2. Burg Špraněk (Katastergebiet Březina) auf einer ALS-Aufnahme (erstellt von J. Martínek). Kennzeichnung mit rotem Pfeil Lage der Burg, mit blauem Pfeil Kalkofen.

Obr. 3. Dvojměrná (2D) vizualizace s řezem skalního útvaru Zkamenělý zámek s relikty hradu Špraňku a digitální model povrchu metodou LIDAR s řezem. Vytvořil D. Spáčil.

Abb. 3. Zweidimensionale (2D) Visualisierung mit Schnitt der Felsformation Versteinertes Schloss mit Relikten der Burg Špraněk und digitales Oberflächenmodell mit der Methode LIDAR mit Schnitt. Erstellt von D. Spáčil.

Obr. 4. Pohled z hradního jádra na předhradí hradu Špraňku (k. ú. Březina). Foto L. Hlubek.

Abb. 4. Blick vom Burgkern auf die Vorburg von Burg Špraněk (Katastergebiet Březina). Foto L. Hlubek.

Obr. 5. Pohled na hradní jádro (palác) hradu Špraňku (k. ú. Březina). Foto L. Hlubek.

Abb. 5. Blick auf den Burgkern (Palas) von Burg Špraněk (Katastergebiet Březina). Foto L. Hlubek.

články, avšak během povrchového průzkumu byly registrovány četné nálezy vápenné malty (srov. Blekta 1933, 21–25; Gardavský 1961, 4; Tymonová 1996, 31–32; Plaček 2001, 615, obr. 1193; Dehnerová–Šlézar 2015, 68).

Typologické zařazení hradu Špraňku není v odborné literatuře jednotné. Objevují se úvahy, že by mohl patřit mezi hrady donjonového či palácového typu (Plaček 2001, 615). Naproti tomu L. Svoboda vyslovil názor, že by se mohlo jednat o hrad s plášťovou zdí (Svoboda 1995, 381), a Z. Fišera (2004, 252–254) jej řadí mezi tzv. skalní hrady. Podle našeho názoru však nelze při současném stavu poznání a dochování reliktních hrad Špraněk jednoznačně zařadit do žádné z uvedených typologických kategorií. Řešení této otázky by mohl přinést pouze archeologický výzkum, který by umožnil odkrytí typologicky důležitých částí půdorysu hradního areálu.

Rozbor písemných pramenů o hradu Špraněk

Poprvé v písemných pramenech zaznává jméno lokality Špraněk v roce 1313 v přídomku Děťřicha ze Špraňku (*Theodericus de Spran*). Děťřich ze Špraňku se 5. května 1313 v Praze zaručil s dalšími významnými šlechtici za Artleba z Boskovic, kterému byly králem Janem Lucemburským za loupežnou činnost zabaveny majetky. Šlechtici za Artleba z Boskovic intervenovali, načež mu král zabavené majetky vrátil (CDM VI, 383 č. 20; RBM III, 57–58 č. 135). Pokud se v té době Děťřich pohyboval v Praze mezi významnými šlechtici, jako byl například nejvyšší maršálek království českého Jindřich z Lipé, znamenalo to, že se jednalo o důležitého zemského pána. Patrně právě Děťřich vystavěl hrad Špraněk.

Děťřich ze Špraňku se nepohyboval na Olomoucku, jak by naznačovala poloha hradu, ale na Brněnsku, kde je v letech 1329–1355 doložen jako brněnský zemský sudí. I podle míst vydání listin, které spolupřečetil a které se dochovaly do dnešní doby, se zdá, že Děťřich převážně pobýval v Brně (uvádíme jen výběrově – CDM VI, 298–299 č. 388; 354 č. 463; 354–355 č. 464; CDM VII, 22 č. 29; 22–23 č. 30; 25 č. 34; 127–128 č. 180; 322–323 č. 443; CDM VIII, 2–3 č. 3; 21 č. 38; 44 č. 77; ZDB III, 21 č. 1; 23 č. 50; 24 č. 63). Otázkou tak zůstává, jak moc na svém hradě pobýval.

Majetek Děťřicha ze Špraňku, který zemřel někdy po 18. lednu 1355 (naposledy se Děťřich ze Špraňku v písemných pramenech připomíná na brněnském zasedání zemského soudu zahájeném 18. ledna 1355 – ZDB III, 24 č. 63; usuzujeme, že zemřel mezi 18. lednem 1355 a 17. lednem 1356, kdy se uvádí nový brněnský sudí Blud z Kralic – ZDB III, 26 č. 117), zdědil jeho syn Jenč ze Špraňku. S úmrtím otce patrně souvisí ustanovení Jenče ze Špraňku z roku 1356, kdy svěřil své děti a majetek do ochrany Ješkovi z Konice. Pokud by se Jenčovi něco stalo, měl Ješek z Konice vyplatit věno Jenčově manželce a zbytek majetku ponechat Jenčovým dětem (ZDO I, 22 č. 453). Jenč (*Jenczo de Spranek*) v roce 1358 nechal do zemských desk zapsat věno své manželky Anny ve výši 60 hřiven grošů na statku a hradě Špraněk (*in bonis Spranek et in Castro*; ZDO I, 27 č. 542). Jedná se o první přímou písemnou zmínku o existenci hradu. Záležitosti se zděděným majetkem po otci nabraly rychlý spád. Je možné, že po Děťřichovi ze Špraňku zůstaly velké dluhy, které musel Jenč sanovat. Jak jinak si vysvětlit skutečnost, že v roce 1359 Jenč prodal hrad Špraněk (*Castrum Schpranek*) za 260 hřiven grošů moravskému markraběti Janu Jindřichovi (ZDO I, 31 č. 613, zápis v zemských deskách je datován 30. června 1359; CDM IX, 107 č. 134). Markrabě Jan Jindřich byl pověstný kupováním hradů a panství a posilováním zeměpanského majetku. V kontextu této jeho politiky je třeba vnímat i zisk hradu Špraňku. O dalších osudech hradu prameny mlčí.

Nepochybně zůstal v markraběcích rukou a nelze vyloučit, že byl markrabětem někomu zastaven nebo udělen lénem. Znovu o něm získáváme zprávu až v roce 1371, kdy je doložen jako lenní majetek významného moravského šlechtice Půty z Holštejna. Dne 22. ledna 1371 v obsáhlé listině vydané na hradě Úsově Půta dosvědčil a potvrdil, jaký majetek mu markrabě Jan Jindřich udělil lénem (CDM X, 125–127 č. 107). Samotný akt udělení léna patrně těsně předcházел vyhotovení listiny nebo proběhl souběžně s ním. Půta neobdržel od markraběte ucelené panství, opak byl pravdou, šlo o statky od sebe často poměrně dost vzdálené. Půta získal od markraběte hrady

Špraněk, Náměšť a Hluboký a další majetky rozestě po Moravě. Podrobněji se podívejme na pasáže týkající se Špraňku. Půta měl jako markraběcí služebník držet hrad Špraněk s příslušenstvím (*castrum Spranek cum pertinentiis suis*), mlýn a dvůr v Sobáčově (*molendinum et curiam in Sobaczow*), několik vesnic na Zdounecku a další statky ležící daleko od Špraňku. Markrabě si vymínil, že hrad Špraněk mu bude vždy otevřen, kdykoli to bude potřebovat. Dále stanovil, že po Půtově smrti má markrabě právo určit, který jediný z případných Půtových synů bude dědicem léna. Je škoda, že Půtova listina neobsahuje výčet majetků příslušných k hradu.

Nelze pochybovat o tom, že by markrabě Půtovi jeho majetek odebral, Půta tak držel Špraněk až do své smrti (zemřel někdy mezi 8. lednem a 8. květnem 1379). Po Půtovi nezůstal žádný mužský potomek, který by mohl markraběcí léno převzít (Půtu přežila pouze dcera Eliška, Papajík 2007, 39–51). Léna se tak po Půtově smrti ujal opět markrabě, v tomto případě již syn Jana Jindřicha Jošt. Patrně si Špraněk neponechal pro sebe a udělil ho některému spřátelenému šlechtici lénem (podrobnosti nám unikají).

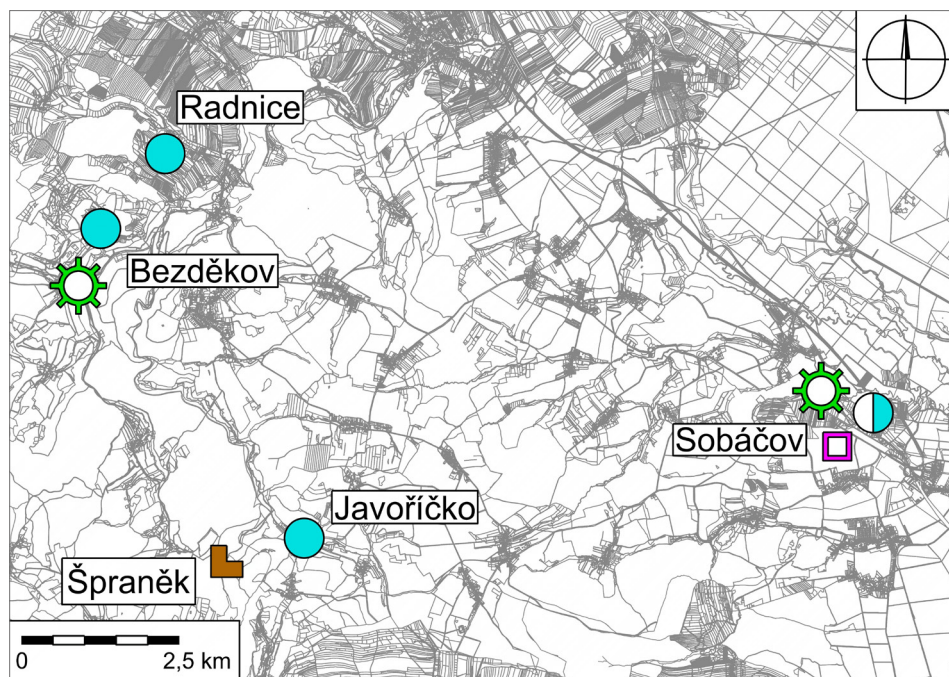
Znovu se v písemných pramenech objevuje hrad Špraněk v roce 1397. Markrabě Jošt dal tehdy do zástavy ve výši 1 000 hřiven grošů svému bývalému nepříteli Pročkov z Bouzova hrady Cimburk a Špraněk se všemi k nim příslušnými vesnicemi a statky (*castrum Czimburek et castrum Spranek cum omnibus villis et bonis*). Proček z Bouzova o celé záležitosti vydal 30. srpna 1397 listinu, ve které slíbil, že oba hrady budou vždy otevřeny pro markraběte Jošta a jeho služebníky a že mu tyto majetky ihned vrátí po zaplacení 1 000 hřiven grošů (CDM XII, 377–378 č. 419). Nelze ani vyloučit možnost, že oba hrady v předešlých bojích protiprávně Proček z Bouzova získal a tímto dokumentem došlo k „legalizaci“ záboru.

Nakonec nastala velmi brzy z neznámých důvodů změna. Proček z Bouzova hrady Cimburk a Špraněk markraběti vrátil a 2. června 1398 místo nich dostal do zástavy ve výši 1 300 hřiven grošů rabštejnské panství s městem Rýmařovem (CDM XII, 415–416 č. 469). Hrad Špraněk markrabě Jošt daroval listinou vydanou v Praze 12. června 1398 Heraltovi z Kunštátu. Z formulace uvedené v listině je zřejmé, že v té době byl již Špraněk pustým sídlem (*Spranek nominatum locum quendam, municiones*; AČ XIV, 540 č. 55). Jošt v dokumentu uvádí, že dříve od něho držel Špraněk lénem Bořita z Radkova (patrně před rokem 1397).

Transakci z 12. června 1398 se podařilo obratem nechat zapsat do zemských desk na zasedání zemského soudu, který začal 29. června 1398. Z tohoto záznamu získáváme některé podrobnosti hlavně o majetkovém zázemí hradu. Markrabě Jošt daroval Heraltovi z Kunštátu pustý Špraněk (*Bona infrascripta videlicet Spranek locum Municionis*), vesnici Javoříčko (*villa Jaworowe*), ve vsi Sobáčově, co k hradu příslušelo, s dvorem a mlýnem (*In villa Sobaczow, quidquid ad Spranek pertinet, cum Curia et Molendino ibidem*), ves Bezděkov s mlýnem (*Item villam Bezdyckow Molendino*) a ves Radnici s poplatnými lidmi (*villam Hradnyczie cum hominibus censibus*). Také v tomto záznamu je uvedeno, že se jednalo o panství, které dříve držel Bořita z Radkova (ZDO VI, 219–220 č. 741). Majetkové zázemí hradu bylo poměrně skromné (obr. 6).

Vzhledem k tomu, že je hrad Špraněk v roce 1398 uveden jako pustý, lze předpokládat, že byl pustý i v roce 1397 (kdy ovšem takový údaj postrádáme). Kdy došlo k zániku hradu? Jistotu v této věci nikdy mít nebudeme, lze ale důvodně předpokládat, že se tak stalo někdy během markraběcích válek mezi markrabaty Joštem a Prokopem. Zda již během první markraběcí války v letech 1381–1382, nebo až druhé války v letech 1393–1396, dnes nelze s jistotou určit. V každém případě devastace hradu musela být takového rázu, že se ho již nevyplatilo opravit.

Naposledy je v zemských deskách připomínám hrad Špraněk v roce 1408, kdy bratři Heralta a Jiří z Kunštátu prodali Bočkovi z Kunštátu a z Poděbrad hrad Bouzov s městečkem Bouzovem a vše, co příslušelo k hradu Špraňku (*omnia et singula Bona ad Castrum Spranek spectancia*). Samotné majetky jsou v zápise seřazeny dohromady bez rozdělení na původní příslušnost k bouzovskému a ke špraneckému panství (ZDO VII, 277–278 č. 621). Ještě v roce 1412 je ve sporu mezi Heraltem z Kunštátu a Janem Puškou z Otaslavic připomínáno „pranecké zboží“, ovšem již bez zmínky o hradě Špraňku (LC II, 394 č. 116). Tím končí veškeré písemné prameny k dějinám hradu.

Obr. 6. Majetky náležející k hradu Špraněk podle listiny z roku 1398. Plné kolečko – celá vesnice, půlené kolečko – část vesnice, ozubené kolečko – mlýn, čtvereček – dvůr. Vytvořili J. Grégr a P. Šlězár.

Abb. 6. Zur Burg Špraněk gehörende Besitzungen nach einer Urkunde von 1398. Gefüllter Kreis – ganzes Dorf, halber Kreis – Teil eines Dorfes, Zahnrad – Mühle, Quadrat – Hof. Erstellt von J. Grégr und P. Šlězár.

Dějiny archeologického bádání o hradu

První zmínku o zřícenině hradu nalezneme v literatuře již na konci 19. století. Roku 1876 publikoval anonymní autor krátký článek o kamenném hradě v blízkosti Bouzova, po němž podle jeho slov „nic nezbylo“, avšak vážou se k němu lidové pověsti. Zároveň poznamenal, že k hradu vedou schody skrz průlom ve skále (Anonym 1876, 369). Tuto stručnou zprávu doplňuje perokresba skalního bradla s proraženou skalní bránou, skrze níž vedou dřevěné schody se zábradlím, doplněné o vyhlídkovou plošinu (obr. 7). Následně se zmínka o hradu Špraněk objevuje v práci V. Brandla, který pouze stručně konstatoval, že hrad byl v písemných pramenech poprvé uveden roku 1358 a zpustl za vlády markraběte Jošta (Brandl 1892, 363).

Na počátku 20. století vyšel díl Vlastivědy moravské věnovaný litovelskému okresu, v němž V. Pinkava podrobně (a nutno dodat, že chybně) popsal osudy hradu. Autor rozvinul teorii, že hrad nesl jméno Bran, Bránek, Brány či Bránky. Podle jeho názoru vznikl na půdě olomouckého biskupa a byl vybudován biskupskými many. Dále uvedl, že z trosek hradu se nedochovalo vůbec nic (Pinkava 1903, 154, 207–208, 285). Názory V. Pinkavy dále rozvinul roku 1918 V. Kubiček, který odvozoval název hradu Brány od podoby místa, na němž se nacházel. Podle něj stál hrad v úzké soutěsce, kde z obou stran strmé svahy uzavíraly průchod na způsob bran (Kubiček 1918, 7).

Následně se lokalitou zabýval účetní A. Nemajer, jenž provedl blíže nelokalizovaný výkop v areálu hradu. V prostoru u skaliska otevřel sondu hlubokou 0,5 až 1 m, v níž zjistil silnou vrstvu uhlíků. Toto zjištění jej vedlo k závěru, že zánik sídla nastal v důsledku požáru na konci 14. století. Podle jeho úsudku šlo o sídlo z větší části vystavěné ze dřeva. Z vyzvednutých nálezů uvedl kamenné „kladívko“ a hrot „od nějakého praporce“. Závěrem ještě připomněl, že učitel Beneš

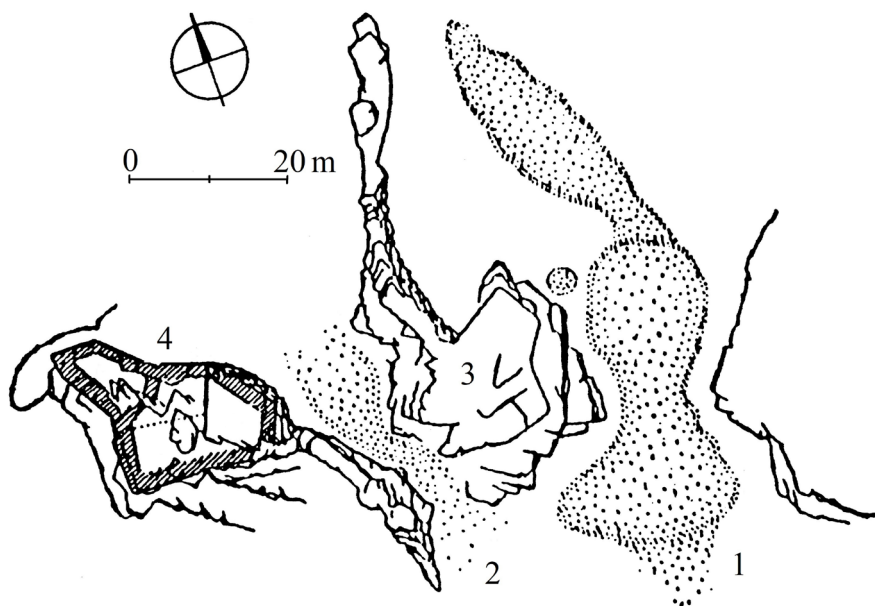
Obr. 7. Kresba hradu Špraňku (k. ú. Březina) a skalní brány v trati Zkamenělý zámek z roku 1876. Podle Anonym 1876.

Abb. 7. Zeichnung von Burg Špraněk (Katastergebiet Březina) und des Felsentors in der Lage Versteinertes Schloss von 1876. Nach Anonym 1876.

z Javoříčka zde měl vykopat velký klíč (srov. Nemajer 1925, 2–3; Faltýnek 2014, 150). O Špraňku se v knize o hradech, zámcích a tvrzích na Olomoucku opět zmínil V. Pinkava, avšak oproti své předchozí práci jej chybně lokalizoval na vrch Hradisko ve Vranové Lhotě (Pinkava 1927, 57).

Ve 30. letech 20. století publikoval krátkou studii o zájmovém sídle J. Blekta (1933). Nejprve shrnul – s velkým množstvím nepřesností – jeho dějiny, poté se věnoval dosavadnímu bádání a nakonec lokalitu podrobně popsal, včetně dnes již zřícených zdí. Autor mylně připisoval k hradnímu panství majetky, které k němu nikdy nepatřily. Pozornost věnoval také nálezům z výkopu A. Nemajera s tím, že na rozdíl od něj psal o bronzovém hrotu oštěpu a kamenných nástrojích na topůrka (Blekta 1933, 25). Krátce poté se o Špraňku zmínil také speleolog K. Kostroň, který se ztotožnil s Blektovým názorem na lokalizaci hradu. Pro úplnost dodejme jeho zajímavý poznatek, že podle jeho pozorování se část hlíny z povrchu sesunula do jeskyně nacházející se pod zájmovou lokalitou (Kostroň 2017, 44–45). Roku 1939 se k dějinám hradu vrátil B. Burian v rámci práce o konickém okrese v řadě Vlastivěda moravská (Burian 1939, 117–118). Podle něj se sledovaný hrad jmenoval Bránky a byl vystaven manem olomouckého biskupa. B. Burian v podstatě zopakoval informace uváděné již V. Pinkavou roku 1903.

Zájem o hrad výrazně vzrostl na počátku 60. let 20. století, kdy mu věnoval článek Z. Gardavský (1961). Autor předpokládal, že zakladatelem hradu byl man olomouckého biskupa, a jeho výstavbu kladl do druhé poloviny 13. století. Podle jeho názoru sloužil hrad Brány k ochraně komunikace procházející údolím pod hradem. Z. Gardavský dále sídlo popsal a uvedl, že dochované zbytky zdí se nacházejí na severní a západní straně, avšak v místech, kam by bylo nutné slanit. Do prostoru hradního jádra situoval pravděpodobnou věž ve tvaru šestiúhelníku (obr. 8). Na Gardavského článek reagoval ještě téhož roku L. Hosák, který provedl nový rozbor písemných pramenů. Na jeho základě odmítl téměř veškeré Gardavského závěry, zejména názor, že stavebníkem hradu byl man olomouckého biskupa, stejně jako tezi o jeho funkci ochrany cesty

Obr. 8. Situační plán půdorysů relikvů hradu Špraňku (k. ú. Březina). 1, 2 – příkopy, 3 – předhradí, 4 – hradní jádro. Upraveno podle Z. Gardavského.

Abb. 8. Lageplan des Grundrisses der Relikte von Burg Špraňk (Katastergebiet Březina). 1, 2 – Gräben, 3 – Vorburg, 4 – Burgh Kern. Bearbeitet nach Z. Gardavský.

podél potoka Špraňku. Podle L. Hosáka si sídlo nechal vybudovat Děťich ze Špraňku jako vlastní rezidenci, kterou jeho syn Jeně musel z ekonomických důvodů prodat (Hosák 1961, 8–11).

V následujících desetiletích zájem o hrad opět poklesl, přesto jej běžně zaznamenáváme v souhrnných pracích věnovaných moravským hradům (srov. Spurný a kol. 1983, 234; Tymonová 1996, 31–32; Plaček 1996, 333; 2001, 615; Fišera 2004, 252–254). Tyto publikace však převážně vycházejí z výše uvedených prací a zpravidla nepřinášejí nové poznatky. Na počátku nového tisíciletí publikovali M. Hlava a D. Vích menší kolekci nálezů získaných zde povrchovým průzkumem v letech 2002 a 2003. Podle jejich předběžné analýzy lze vyzvednutou keramiku klást do 14.–15. století (Hlava–Vích 2006, 255, obr. 136). V roce 2008 provedli pracovníci Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci, průzkum narušené pece na pálení vápna nedaleko hradu. Na základě tří tuhových keramických zlomků připustili její zařazení již do 13. století (Faltýnek–Šlézar–Ženožička 2012, 46; Dehnerová–Šlézar 2015, 68). Naposledy byly nové nálezy získány v letech 2020 a 2021 L. Hlubkem v prostoru hradního jádra a v okolí jeskyně pod hradem (Hlubek 2023, 137–138, obr. 47).

Průzkum pece na pálení vápna pod hradem Špraňkem

Na základě upozornění kolegy F. Šrámka byl v roce 2008 proveden povrchový průzkum částečně porušené pece na pálení vápna. Tato pec se nachází na terase nad lesní cestou asi 150 m východně od hradu Špraňku. Náhodně zjištěný výrobní objekt zčásti narušila červená turistická trasa vedoucí podél potoka Špraňku a v dalších letech postupující eroze (obr. 9). Na základě provedené obhlídky lze konstatovat, že jeden z rozměrů pece mohl dosahovat až 5 m. Ve svahu jsou zřetelně patrné větší i menší kusy vápence a drobné částice mazanice. Stav dochování však bez provedení cíleného archeologického výzkumu neumožňuje blíže určit typ konstrukce tohoto pyrotechnického zařízení (Faltýnek–Šlézar–Ženožička 2012, 46). Na základě tří získaných tuhových keramických zlomků je možné klást fungování této pece do druhé poloviny 13. až na

Obr. 9. Narušená pec na pálení vápna pod hradem Špraňkem (k. ú. Březina). Foto J. Novák.

Abb. 9. Gestörter Kalkofen unterhalb von Burg Špraněk (Katastergebiet Březina). Foto J. Novák.

počátek 14. století. Dodatečně byl dohledán ještě jeden zlomek ucha nádoby (obr. 8:7) z bělavého keramického materiálu, který lze datovat do závěru 13. až průběhu 14. století (viz níže).

V posledních dvou desetiletích zaznamenáváme zvýšený zájem o problematiku vápenictví, a to zejména v oblasti Moravského krasu (např. Kos 2015; 2019). Naproti tomu z Bouzovska a Konicka máme k dispozici podstatně méně poznatků (Papoušek 2008; Faltýnek–Šlězár–Ženožička 2012). Různé typy vápenických pecí jsou běžně zaznamenávány při archeologických výzkumech v historických jádrech měst (např. Procházka 2007, 57–58) a v posledních letech přibývají rovněž doklady těchto výrobních objektů v bezprostřední blízkosti středověkých hradů (např. Merta 1977; Kohoutek 1985; Kovář–Roštinský–Kos 2014, 63, 66–69; Kos 2014; 2016; 2019a; 2019b; 2023). Pokud to charakter vyzvednutých nálezů umožňuje, bývá výskyt vápenických pecí v těchto polohách spojován s výstavbou příslušného hradního sídla, případně s jeho pozdější přestavbou (např. Kos 2019b, 338–339). V tomto kontextu lze zjištěnou vápenickou pec pod hradem Špraňkem, na základě dosud náhodně získaných keramických fragmentů, dávat do souvislosti s výstavbou zdejšího panského sídla.

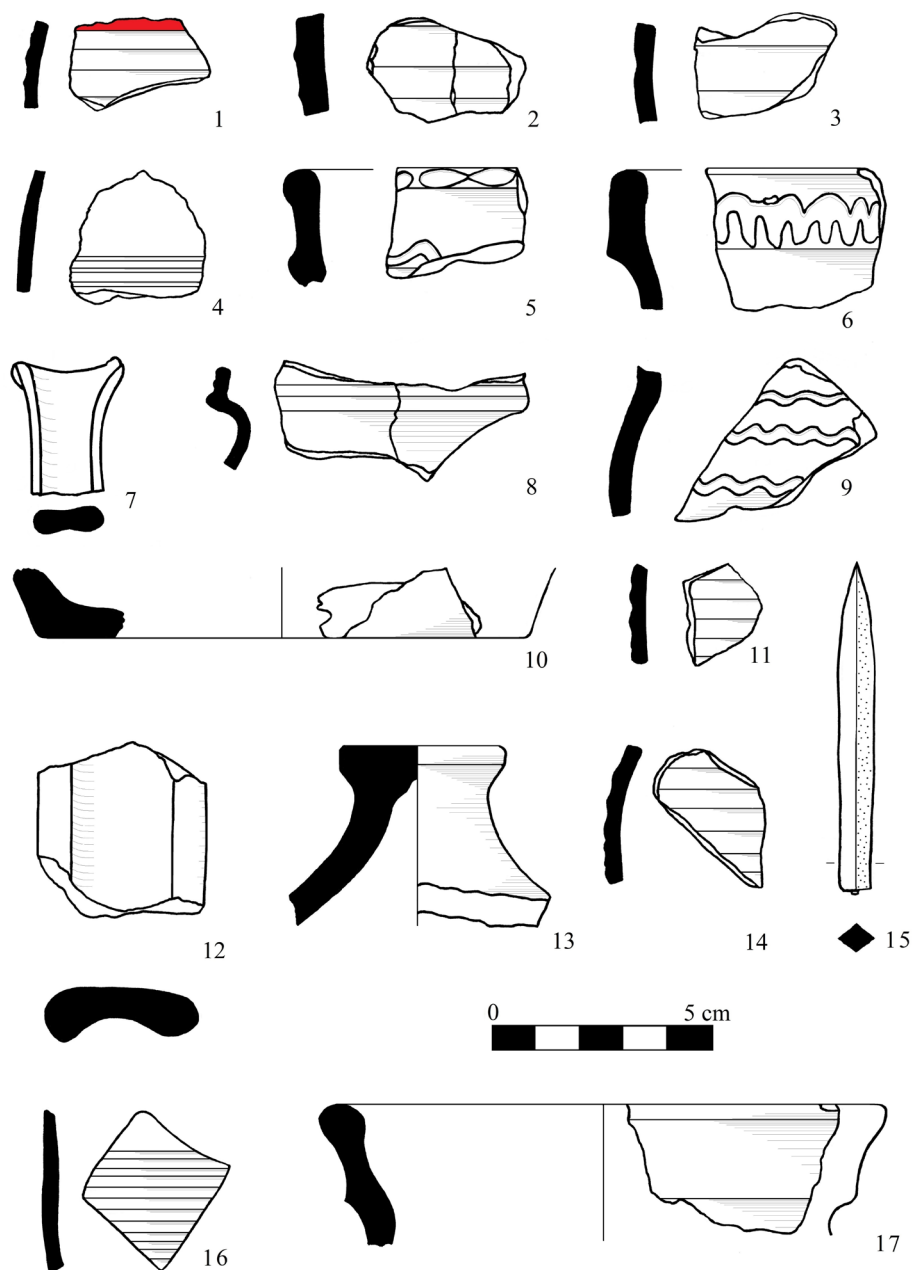
Rozbor získaných archeologických nálezů

Z výše uvedeného přehledu o dějinách bádání vyplývá, že pouze A. Nemajer a učitel Beneš provedli v areálu hradu blíže nelokalizované výkopy. V následujících letech již na zájmové lokalitě probíhaly výhradně povrchové sběry. Přitom se většinu nálezů podařilo získat v sekundární poloze pod hradem, jen menší část pochází přímo z prostoru hradního jádra. Pouze na okraj dodejme, že pod hradem byla nalezena silicitová čepelka z paleolitu a dvojice zlomků keramiky rámcově řazených do pravěku. Z výkopu A. Nemajera pochází blíže nepopsané kamenné „kladívko“ (srov. Svoboda 1996; Hlava–Vích 2006, 255–256; Faltýnek 2014, 150), které však není možné podrobněji vyhodnotit, neboť není známo, kde je dnes uloženo. Tento materiál zatím pouze obecně indikuje blíže neurčené sídelní aktivity v průběhu pravěku v okolí hradu.

Se samotným středověkým sídlem lze spojit kolekce archeologických nálezů, které jsou dnes uloženy v Muzeu a galerii v Prostějově a ve Vlastivědném muzeu v Olomouci. V obou případech se jedná o nepočtené soubory, které dohromady čítají celkem 95 kusů. Ve zpracovaném konvolutu výrazně dominují zlomky keramiky (69 ks), dále je zastoupen jeden hrot šípů, devět hrudek vápenné malty a šestnáct kusů vápence pocházejících z prostoru pece. K tomuto souboru lze přiřadit také v literatuře uváděný hrot od praporce a velký zdobený klíč, ačkoli v současnosti není známo, kde jsou tyto předměty uloženy. Naopak s nalezenou rukojetí nože a fragmentem cihly již v dalším textu nepracujeme, neboť je vysoce pravděpodobné, že s referovanou lokalitou nesouvisí (k tomu Hlubek 2023, 137, obr. 47:6).

Nejprve se zaměříme na kolekce stolní a kuchyňské keramiky pocházející z hradu a jeho nejbližšího okolí (65 ks) a z povrchového průzkumu pece (4 ks). Jednoznačně převažují nezdobené výdutě nádob (49 ks), v menší míře jsou zastoupeny zdobené výdutě (11 ks), dále okraje (4 ks) a dna (2 ks). Pouze jedním kusem je doložena úchytka poklice a dvěma kusy prožlabená ucha. Většina keramických zlomků má poměrně malé rozměry, zpravidla do 30 × 30 mm. S ohledem na stav dochování lze typologicky určit pouze menší část materiálu. Identifikovány byly zejména zlomky hrnců (obr. 10:5, 6, 17), jedna poklice (obr. 10:13), větší prožlabené ucho lze s největší pravděpodobností spojit se džbánem (obr. 10:12) a silnostěnné fragmenty naznačují přítomnost zásobnic. Na základě typických technologických znaků a celkového provedení lze drtivou většinu keramických nálezů přiřadit k olomouckému keramickému okruhu (např. Šlězár–Faltýnek 2019, 189). Pouze jeden slídnatý zlomek odpovídá spíše jihomoravskému keramickému zboží, které je možné interpretovat jako import (srov. Procházka–Peška 2007, 149).

Shromážděnou kolekci lze rozdělit do několika základních keramických tříd. Nejstarší materiál reprezentuje keramika (17 ks) s příměsí tuhy v keramické hmotě a ojedinělými zrny slídy. Jedná se o typické silnější fragmenty o síle 8–10 mm, vypálené do hnědošedých až šedočerných odstínů. Nádoby byly nejprve ručně vymodelovány a následně dotočeny na hrnčířském kruhu.

Obr. 10. Hrad Špraňek. Výběr keramických nálezů a železný hrot šípu. Kresba J. Novák s využitím Laser Aided Profiler.
 Abb. 10. Burg Špraňek. Auswahl der Keramikfunde und Pfeilspitze. Zeichnung J. Novák mit Verwendung eines Laser Aided Profiler.

Tato hrnčina pochází převážně z prostoru pod hradem, ojediněle byla zaznamenána také v areálu hradního jádra a v okolí pece na pálení vápna. Danou keramickou třídu zastupují především nezdobené výdutě nádob a jeden fragment zdobený trojicí rytých vlnic (obr. 10:9). Na základě současného stavu bádání lze tento materiál rámcově klást do druhé poloviny 13. až prvních desetiletí 14. století (srov. Šlězár–Faltýnek 2019, 186–189; Šlězár–Novák–Faltýnek 2022, 24–29). Dva nezdobené fragmenty stěn dosahují síly 12 a 15 mm a v jejich keramickém těstě se nachází značné množství grafitu. Lze předpokládat, že se jedná o zlomky zásobnic (k tomu Goš–Karel 1979). Na základě stupně dochování je možné tyto kusy zařadit nejspíše do 13.–14. století.

Celkem 27 zlomky je v souboru zastoupena redukčně pálená keramika šedých odstínů. Od předchozí skupiny se odlišuje především tím, že keramické těsto již obsahuje grafit pouze zcela výjimečně. Jako ostřivo byl využíván zejména písek a u této keramické třídy rovněž vzácně zaznamenáváme krupičkovitý povrch. Keramika nese zřetelné stopy po obtáčení i vytáčení na hrnčířském kruhu. K této skupině lze přiřadit oba okraje ve tvaru okruží (obr. 10:5, 17), jeden římsovitý okraj (obr. 10:6) a také kotoučovitou úchytku poklice o průměru 40 mm (obr. 10:13). Výzdoba je zastoupena pouze vývalkovitou šroubovicí (obr. 10:2, 3). Tato keramická třída se na Olomoucku objevuje především v průběhu 14. století (např. Hlubek 2021, 94).

Ve zpracovávané kolekci je méně početně zastoupena tzv. keramika vypálená do žlutých odstínů s charakteristickým krupičkovitým, drsnějším povrchem a tvrdým výpalem (21 ks). Tento materiál pochází převážně z areálu hradu, pouze jedno menší páskové ucho nádoby bylo získáno z okolí pece na pálení vápna (obr. 10:7). Daná hrnčina je ostřena zejména pískem a křemeny a byla vyráběna jak obtáčením, tak vytáčením na hrnčířském kruhu. K této keramické třídě náleží také fragment prožlazeného ucha (obr. 10:12), který lze spojit se džbánem. Výzdobu reprezentuje vývalková šroubovice (obr. 10:11, 14), horizontální rýhy (obr. 10:4) a jeden zlomek výdutě je zdoben červenou malbou v kombinaci se šroubovicí (obr. 10:1). Dochované hrdlo nádoby s částí okraje je dekorováno svazkem rýh (obr. 10:8). Těžiště výskytu této hrnčiny na střední a severní Moravě spadá do průběhu 14. století, ojediněle však její výskyt zaznamenáváme již v závěru 13. století (Faltýnek–Novák–Šlězár 2022, 28–29, obr. 11:9, 10).

Pouze jediným fragmentem je v souboru zastoupena nezdobená výduť, která obsahuje větší množství výrazných šupinek slídy. Má světle šedou barvu a tvrdý výpal. Tento náleze lze označit za typický materiál pocházející z prostoru jižní Moravy. Podle třídění jihomoravské hrnčiny odpovídá tzv. slídnaté keramice a lze jej klást do 14. století (srov. Procházka–Peška 2007, 207–209, 222–232). Poslední vyzvednutý fragment keramiky má šedočernou barvu, na lomu je však bělošedý. Vnější stranu zdobí vývalková šroubovice. Tento zlomek lze přiřadit ke skupině keramiky se stříbřitým leskem, která se v omezené míře objevuje na území celé Moravy během 14.–15. století (např. Hlubek 2021, 95, zde další literatura).

Na základě výše popsaných keramických skupin lze nalezenou hrnčinu časově zařadit do intervalu od druhé poloviny 13. do konce 14. století. Zaměříme-li se na dolní hranici tohoto rozpětí, je zřejmé, že tuhová keramika reprezentuje starší horizont osídlení hradu. Její zastoupení dosahuje přibližně jedné čtvrtiny (24 %) popsaného materiálu. Na základě výskytu této hrnčiny v okolí pece na pálení vápna soudíme, že prozkoumaný výrobní objekt lze s vysokou mírou pravděpodobnosti spojit s dobou výstavby hradu. Založení sídla bývá kladeno před rok 1313, kdy Dědřich poprvé použil svůj predikát ze Špraňku. S ohledem na skutečnost, že nemáme k dispozici okraje nádob, lze však připustit i možné počátky výstavby hradu na samém počátku 14. století. Nálezy obdobně charakterizované keramiky známe například z okolí Starého Bouzova, Loštice, Litovle, Jeřmaně či z katastru obce Hradečná, v poloze Od stezníku (Faltýnek 2015, 224, obr. 1:1–4; Faltýnek–Šlězár 2020, 14, obr. 8:8, 5–7, 9; Šlězár–Novák–Faltýnek 2018, 148; Šlězár 2008, 176–178, obr. 15:3–10; 16:2–6; Goš 2007, 14–16, obr. 6; Faltýnek–Hlubek 2020, 30, 36, 37, obr. 9). S určitou mírou opatrnosti lze ke staršímu horizontu přiřadit také nezdobené fragmenty stěn zásobnice.

Mladší horizont osídlení představují početněji zastoupené keramické třídy vypálené do šedých a bílých odstínů spolu se zlomkem keramiky se stříbřitým povrchem. Těžiště výskytu těchto tříd spadá především do průběhu 14. století. Tomu odpovídají i dva okraje ve tvaru okruží (obr. 10:5, 17),

kteří jsou pro 14. století typické. Naopak pozdní římsový okraj (obr. 8:6) působí starším dojmem a lze jej klást do prvních desetiletí 14. století. Do průběhu 14. století je možné zařadit také jediný červeně malovaný zlomek výdutě bílé keramiky s krupičkovitým povrchem (obr. 10:1). Obdobně datované soubory známe rovněž z okolních lokalit, například ze Starého Bouzova, Savína, Jeřmaně, Konice, Litovle, Moravičan či Loštice (Faltýnek–Šlázar 2020, 14, obr. 8:8, 10–16; Faltýnek 2019, 18; 2015, 224, obr. 1:5; Čížmář 2000, 168, obr. 1:2–5; Vích 2000, 34, obr. 2:3, 5; 3; Šlázar 2008, 176–178, obr. 16:1; Šlázar–Faltýnek 2019, 172, obr. 19:3, 4; Faltýnek–Novák–Šlázar 2019, 148, obr. 26:13, 15).

Z dalších nálezů zasluhuje pozornost hrot šípů s odlomeným trnem (obr. 10:15). Hrot má dlouhé štíhlé tělo romboického průřezu a pouze náznak odlomeného trnu. Jeho délka činí 81 mm a hmotnost 24 g. Podle typologie hrotů R. Krajíce (2003, 186, obr. 150) jej můžeme přiřadit k variantě A IIa. Tyto hroty se podle rozboru R. Krajíce na levobřežním předměstí Sezimova Ústí vyskytují již ve druhé polovině 13. století. Hroty s trnem se na našem území nejčastěji objevují v nálezových situacích ze 13.–14. století (např. Žákovský–Schenk 2017, 43). Podobné exempláře registrujeme rovněž z Bouzovska, konkrétně z polohy Za Dvorem u Podolí (srov. Faltýnek–Šlázar 2016, 149, obr. 8:2, 4, 5), a další dva dosud nepublikované nálezy hrotů s trnem pocházejí z prostoru západně od hradu Bouzova a z okolí obce Doly (Hlubek–Faltýnek 2025). V literatuře uváděný hrot od praporce a zdobený klíč není možné blíže hodnotit, neboť jejich popis je velmi obecný a nedochoval se ani žádný náčrt či fotografie.

Stručně se zmíníme i o dalších nálezech. V prostoru hradního jádra bylo získáno devět kusů kompaktní vápenné malty amorfních tvarů. Maximální rozměry jednotlivých kusů činí $43 \times 36 \times 22$ mm a celková hmotnost souboru dosahuje 164 g. Všechny exempláře pocházejí ze severního okraje hradního jádra. Z pece na pálení vápna bylo získáno šestnáct kusů vápence různých velikostí o celkové hmotnosti 278 g. Závěrem lze konstatovat, že vyzvednutá kolekce keramiky a hrot šípů s trnem do značné míry korespondují s písemnými zprávami o hradu.

Hrad Špraňek v kontextu osídlení Bouzovska

Za Bouzovsko označujeme oblast rozprostírající se na západním okraji okresu Olomouc. Na rozdíl od poměrně rovinatého Olomoucka leží sledované území v oblasti Bouzovské vrchoviny, která je charakterizována jako členitá vrchovina s nadmořskou výškou přibližně od 300 do 600 m. Kopcovitý ráz krajiny je zde výrazně modelován hlubokými údolími vodních toků, jež se nejčastěji vlévají do říčky Třebůvky nebo do řeky Moravy (např. Demek a kol. 1987, 120). Zjednodušeně lze námi sledovanou oblast vymezit katastrálními územími obcí Bouzov, Luká, Slavětín a Savín, který je dnes součástí města Litovel. Podle aktuálního stavu poznání se zdá, že možné pravěké osídlení Bouzovska reprezentují především ojedinělé nálezy (např. Svoboda 1996; Hlava–Vích 2006, 255–256; Faltýnek–Šlázar 2014; Faltýnek 2014, 150; Dobeš et al. 2019, 15, obr. 7:8; Hlubek 2019, 48–49; 2021a, 207, obr. 2) a pouze výjimečně je možné uvažovat o krátkodobém osídlení v mladší až pozdní době bronzové, například v prostoru u Savína (srov. Faltýnek 2019, 12, 20).

Skrze Bouzovsko procházela trasa dálkové komunikace, která spojovala Loštice s Jevíčkem. Vedla přes Obectov, Podolí, polohu Starý Bouzov s kostelem sv. Máří Magdalény, Blažov a po překonání Nectavského údolí dále směrem k Jevíčku (např. Faltýnek–Šlázar 2020, 19–20). Dalším impulsem k osídlení zájmového území mohla být snaha o využití nerostného bohatství. Nálezy strusek na některých lokalitách mohou indikovat pokusy o dobývání či zpracování železné rudy (Faltýnek 2015, 225; 2016, 284; Faltýnek–Šlázar 2020, 16). Patrně již z počátku 14. století je doložena pec na pálení vápna nedaleko hradu Špraňku a obdobný výrobní objekt se podařilo prozkoumat i mimo sledovanou oblast, na katastru obce Hvozď (srov. Faltýnek–Šlázar–Moš 2006, 231; Faltýnek–Šlázar–Ženožička 2012, 45–46). Předpokládat lze i další hospodářské aktivity, které dosud nebyly zachyceny archeologickými metodami a které souvisely především s využíváním lesního prostředí a lesními řemesly (např. těžba dřeva, brtnictví, uhlířství či lesní pastva). V současné době však nejsou sídelní aktivity z raného středověku na Bouzovsku příliš průkazné (Nemajer 1925, 3; Faltýnek–Šlázar 2020, 18).

Na základě výsledků povrchových prospekci lze s trvalým osídlením Bouzovska počítat až od první poloviny 13. století. Povrchovými sběry K. Faltýnka a P. Šlézara byly získány kolekce tuhové keramiky z první poloviny 13. století z Ješova, z polohy Starý Bouzov u Bouzova i z prostoru severozápadně od Savína (Faltýnek 2010, 438, obr. 67; Faltýnek–Šlézár 2019, 12–14; Faltýnek 2019, 15). Ještě výraznější doklady osídlení přinášejí výsledky systematických terénních prospekci. Z druhé poloviny 13. století až počátku 14. století máme doloženo osídlení na katastrech obcí Podolí, Olešnice, Jeřmaň, Luká, v poloze Starý Bouzov i v okolí Savína (Faltýnek 2009; 2009a; Faltýnek–Šlézár 2013, 227; Faltýnek 2015, 224, 225; Faltýnek–Šlézár 2019, 14; Faltýnek 2020, 15–18). V případě polohy „Starý Bouzov“ lze hypoteticky uvažovat o založení kostela sv. Máří Magdalény již v této době (srov. Faltýnek–Šlézár 2019a, 9, 18–19). Pouze okrajově jsou zatím doloženy možné stopy staršího osídlení v areálu hradu Bouzova, který se v písemných pramenech poprvé objevuje v podobě přídomku Buze z Bouzova roku 1317 (např. Dehnerová 2006, 169–170; Faltýnek–Šlézár 2008, 352–353). Podle výše analyzované keramiky lze do závěru tohoto období zařadit také výstavbu hradu Špraňku.

Výrazný nárůst osídlení zřejmě nastal v průběhu 14. století, pro toto období skokově roste počet archeologicky evidovaných středověkých lokalit. Z terénních prospekci i archeologických výzkumů známe nálezový materiál z areálů hradů Bouzova i Špraňku (např. Dehnerová 2006; Faltýnek–Šlézár 2008; Hlubek 2023, 137). Rovněž další nálezy z intravilánů dnešních obcí i městečka Bouzova dokládají intenzivní rozvoj osídlení v tomto období (např. Faltýnek 2010; 2015; 2015a; 2016; 2019, 18; Vrána 2013; Faltýnek–Šlézár 2013; 2015, 224; 2020, 14). Z písemných pramenů máme na Bouzovsku doložena dvě šlechtická sídla, a to hrad Bouzov a hrad Špraněk. K bouzovskému panství náležely roku 1382 hrad Bouzov, městečka Bouzov a Loštice a dále vesnice Podolí, Obectov, Olešnice, Jeřmaň, Hvozdec, Veselíčko, Blažov, Kadeřín, Vojtěchov, Kozov, Svojanov, Bezděkov, Ospělov, Ludmírov, Hvozď a Milkov (CDM XI, 249–250 č. 278; ZDO IV, 146 č. 432). K roku 1396 pak panství tvořily hrad Bouzov, městečka Bouzov a Loštice a vesnice Podolí, Obectov, Radnice, Svojanov, Blažov, Ospělov, Milkov, Kadeřín, Ludmírov, Hvozď, Veselíčko, Hvozdec, Jeřmaň a Kozov (AČ XIV, 534–535 č. 50; ZDO VI, 206 č. 517). Špranecké panství bylo výrazně menší. K roku 1398 k němu kromě pustého hradu náležely pouze vesnice Javoříčko, Bezděkov s mlýnem, Radnice a část vsi Sobáčova s dvorem a mlýnem (AČ XIV, 540 č. 55; ZDO VI, 219–220 č. 741).

Srovnání velikosti obou panství ukazuje, že i kdyby hrad Špraněk nebyl zničen, neměl by vzhledem ke svému omezenému majetkovému zázemí proti nedalekému Bouzovu šanci na dlouhodobě úspěšnou existenci. Zatímco bouzovské panství bylo roku 1382 tvořeno hradem, dvěma městečkami a šestnácti vesnicemi a roku 1396 hradem, dvěma městečkami a čtrnácti vesnicemi, ke Špraňku náležely roku 1398 pouze čtyři vesnice či jejich části. Při porovnání obou panství lze upozornit i na dílčí majetkové přesuny. Ves Bezděkov je roku 1382 uváděna jako součást bouzovského panství, zatímco roku 1398 náležela k panství špraneckému. Ves Radnice není roku 1382 u Bouzova uvedena, avšak v roce 1396 se již objevuje v jeho majetkové skladbě, přičemž k roku 1398 je znovu evidována jako součást špraneckého panství. Tento zdánlivý rozpor lze vysvětlit buď existencí konkurenčních nároků obou vrchností, nebo skutečností, že žádná z nich vesnici nevlastnila v plném rozsahu a držela pouze její část. Pro úplnost dodejme, že mezi lety 1382–1396 ztratilo bouzovské panství vesnice Olešnice a Vojtěchov.

Rozsah bouzovského panství známe také z roku 1408, tedy po připojení špraneckého panství (ZDO VII, 277–278 č. 621). Tehdy bylo panství tvořeno hradem Bouzovem, městečkami Bouzov a Loštice a sedmnácti vesnicemi (Obectov, Podolí, Jeřmaň, Veselíčko, Javoříčko, Vojtěchov, Hvozď, Hvozdec, Ludmírov, Milkov, Ospělov, Svojanov, Blažov, Kadeřín, Kozov, Bezděkov a Radnice). V seznamu se objevují nejen „špranecké“ vesnice Javoříčko, Bezděkov a Radnice, ale znovu i Vojtěchov, který mohl být v soupisu z roku 1396 opomenut. Chybí zde pouze Sobáčov, jenž byl roku 1406 Heraltem z Kunštátu prodán Vilémovi ze Sobáčova; jednalo se konkrétně o dvůr, tři poddanské usedlosti, mlýn a čtvrt lánu polí (ZDO VII, 242 č. 53).

Závěr

Na katastru obce Březina, která administrativně spadá pod obec Luká, se nachází dosud málo známá zřícenina hradu Špraňku. Jedná se o poměrně malé šlechtické sídlo, které se rozkládalo na temeni skalního bradla. Z hradu se do současnosti dochovala dvojice příkopů a drobné úseky zdí na severní straně hradního jádra. Na základě rozboru písemných pramenů lze za jeho zakladatele s vysokou mírou pravděpodobnosti považovat Dětricha ze Špraňku, jenž hrad nechal vybudovat nedlouho před rokem 1313. Jeho syn Jenč následně prodal hrad spolu s dalším zbožím moravskému markraběti Janu Jindřichovi. Ve vlastnictví moravských markrabat zůstal Špraněk až do roku 1398, kdy jej již jako pobožený získal Heralt z Kunštátu. Ten celé původní špranecké panství připojil k nedalekému hradu Bouzovu.

Přestože poloha hradu byla známa již od konce 19. století, teprve na počátku 20. století zde proběhly nevelké odkryvy realizované romanticky orientovanými badateli. Podle jejich zjištění měl hrad zaniknout požárem. A. Némajer se dokonce domníval, že hrad byl vystavěn převážně ze dřeva. Na základě starších popisů dochovaných zdí a nálezů vápenné malty se však jeví pravděpodobnější, že šlo o sídlo vybudované z větší části z kamene. Zvýšený zájem o lokalitu lze pozorovat ve 30. a 60. letech 20. století, kdy byl hrad podrobněji popsán a byly publikovány také jeho dějiny, a to bohužel s řadou omylů. Od počátku 21. století proběhlo v areálu hradu a jeho bezprostředním okolí několik povrchových průzkumů, stejně jako prospekce narušené pece na pálení vápna situované pod hradem. Na základě nálezů tuhové keramiky v okolí této pece lze připustit její souvislost s výstavbou hradu před rokem 1313, kdy se v písemných pramenech poprvé objevuje přídomek „ze Špraňku“. Většinu získaného nálezového materiálu je však možné zařadit až do průběhu 14. století. Mezi dosavadními nálezy nejsou zastoupeny žádné artefakty, které by svědčily o vyšším společenském postavení majitele hradu. Pouze jeden nezdobený zlomek slídnaté keramiky odpovídá jihomoravské hrnčině a je možné jej považovat za keramický import. Lze konstatovat, že získaný konvolut nálezů dobře koresponduje s dochovanými písemnými zprávami o hradu. Další nové poznatky k tomuto sídlu by mohl přinést systematický archeologický výzkum lokality, případně opakované terénní prospekce, včetně využití detekční techniky.

Studie vznikla při řešení projektu Ministerstva kultury České republiky na podporu aplikovaného výzkumu v oblasti národní a kulturní identity na léta 2023 až 2030 NAKI III Můj dům, můj hrad – středověká panská sídla na střední Moravě; identifikační kód projektu: DH23P03OVV071.

Prameny a literatura

- ANONYM, 1876: Kamenný hrad u Bouzova na Moravě, Světozor X, 1. prosince 1876, 369.
- AČ: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. XIV. díl (Kalousek, J., ed.). Praha 1895.
- BLEKTA, J., 1933: Objevení trosky tvrze Spranku-Bránek, Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané 10, 17–25.
- BRANDL, V., 1892: Kniha pro každého Moravana. Brno.
- BURIAN, B., 1939: Konický okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, I.–XV. (Boczek, A.–Chlumecký, P.–Chytil, J.–Brandl, V.–Bretholz, B., edd.). Olomucii – Brünn 1854–1903.
- ČIŽMÁŘ, Z., 2000: Konice (okr. Prostějov), PV 41, 168.
- DEHNEROVÁ, H., 2006: Bouzov (okr. Olomouc), PV 47, 169–170.
- DEHNEROVÁ, H.–ŠLÉZAR, P., 2015: Zkamenělý zámek – pravěká lokalita a středověký hrad Špraněk s vápenickými pecemi. In: Tomášek, M. a kol., 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska, 66–69. Praha.
- DEMEK, J. a kol., 1987: Hory a nížiny. Praha.

- DOBEŠ, M. a kol., 2019: Dobeš, M.–Fikrle, M.–Drechsler, A.–Faltýnek, K.–Fojtík, P.–Halama, J.–Jarůšková, Z.–Kalábek, M.–Langová, J.–Schenk, Z.–Španihel, S.–Peška, J., Eneolitická měděná industrie na Moravě. Nové a staronové nálezy ve světle stávajících poznatků o vývoji středoevropské metalurgie – Die äneolithische Kupferindustrie in Mähren Neue und alt-neue Funde im Licht der bestehenden Erkenntnisse über die Entwicklung der mitteleuropäischen Metallurgie, PA CX, 5–58.
- FALTÝNEK, K., 2009: Olešnice u Bouzova (okr. Olomouc), PV 50, 411.
- 2009a: Podolí u Bouzova (okr. Olomouc), PV 50, 426.
- 2010: Ješov (okr. Olomouc), PV 51, 438–439.
- 2014: Příspěvek k počátkům archeologického bádání na Bouzovsku, Archeologie Moravy a Slezska XIV, 148–151.
- 2015: Bouzov (k. ú. Jeřmaň, okr. Olomouc), PV 56, 224–225.
- 2015a: Luká (okr. Olomouc), PV 55, 279–280.
- 2016: Luká (okr. Olomouc), PV 56, 283–284.
- 2019: Archeologické nálezy z katastrofu obce Savína na Litovelsku – Archäologische Funde von Gemeinde Savín in Region Litovel, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci 2018, 9–27.
- FALTÝNEK, K.–HLUBEK, L., 2021: Archeologické lokality a nálezy na území spádové obce Bílá Lhota, Zajímavosti Litovelska. Sborník Muzejní společnosti Litovelska 2015–2020, 27–48.
- FALTÝNEK, K.–NOVÁK, J.–ŠLÉZAR, P., 2018: Raně středověké osídlení v Moravičanech na Soutoku – Early Middle Ages settlement in Moravičany at the Soutok, PV 59, 119–159.
- FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P., 2008: Bouzov (okr. Olomouc), PV 49, 352–353.
- 2013: Luká (okr. Olomouc), PV 54, 225–228.
- 2014: Bouzov (okr. Olomouc), PV 55, 194.
- 2015: Bouzov (okr. Olomouc), PV 56, 223–224.
- 2016: Nové středověké fortifikace v povodí říčky Třebůvky na Bouzovsku – New medieval fortifications in the drainage basin of the Třebůvka River in the Bouzov region, AVČ 11, 140–157.
- 2019: Středověké osídlení v okolí kostela sv. Maří Magdaleny u Bouzova – Die mittelalterliche Besiedlung in der Umgebung der Maria-Magdalena-Kirche bei Bouzov, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci 2019, 9–22.
- FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P.–MOŠ, P., 2006: Hvozď (okr. Prostějov), PV 47, 231–232.
- FALTÝNEK, K.–ŠLÉZAR, P.–ŽENOŽIČKA, J., 2012: Lidové vápenictví v oblasti Javoříčského krasu – Folk lime Production in the Area of the Javoříčský Kars, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 304, 44–63.
- FIŠARA, Z., 2004: Skalní hrady zemí Koruny české. Praha.
- GARDAVSKÝ, Z., 1961: Zhmotnění tajemného hradu na Litovelsku, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 94, 1–7.
- GOŠ, V., 2007: Loštice. Město středověkých hrnčírů. Opava.
- GOŠ, V.–KAREL, J., 1979: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy – Slavonic and medieval storage jars of northern Moravia, AR XXXI, 163–175.
- HOSÁK, L., 1961: Mlhy kolem tajemného hradu na Litovelsku, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 96, 6–11.
- HLAVA, M.–VÍCH, D., 2006: Luká (k. ú. Březina, okr. Olomouc), PV 47, 255–256.
- HLUBEK, L., 2019: Doba bronzová. In: Litovel. Velké dějiny města I (Konečný, K., ed.), 47–50. Litovel.
- 2021: Výsledky záchranného archeologického výzkumu na předhradí hradu Tepence v letech 1971–1975 – The results of the rescue excavation in the outer bailey of Tepenec Castle in 1971–1975, PV 62, 79–107. <https://doi.org/10.47382/pv0622-03>
- 2021a: Bouzov (k. ú. Blažov, okr. Olomouc), PV 62, 207–208.
- 2023: Luká (k. ú. Březina, okr. Olomouc), PV 64, 137–138.
- HLUBEK, L.–FALTÝNEK, K., 2025: Bouzov (k. ú. Doly u Bouzova, okr. Olomouc), PV 66, 145–146.
- KOHOUTEK, J., 1985: Nález středověké vápenické pece u hradu Šaumburka, AT 4, 143–145.
- KOS, P., 2014: Pozořice (okr. Brno-venkov), PV 55, 254.

- 2015: Výzkum vrcholně středověkých vápenických pecí v jižní části Moravského krasu se zřetelem na oblast u Mokré, AT 26, 27–68.
- 2016: Pavlov (k. ú. Pavlov u Dolních Věstonic, okr. Břeclav), PV 57, 307.
- 2019: Nové vápenické a cihlářské areály v Moravském krasu a jeho okolí – New lime and brick production sites in the Moravian Krast and its environs, AT 30, 22–40.
- 2019a: Středověká vápená pec u zříceniny hradu Neuhaus v Pavlovských vrších – Medieval Lime Kiln near the Ruins of the Neuhaus Castle in Pavlovské vrchy, RegioM – Sborník Regionálního muzea v Míkulově 28, 82–91.
- 2019b: Hradní vápenice ve Vyškově. In: Na hradech a tvrzích: Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátel a žáci (Dejmal, M.–Jan, L.–Procházka, R., edd.), 330–341. Praha.
- 2023: Hranice (okr. Přerov), PV 64, 128.
- KOSTROŇ, K., 2017: Kras severomoravský. Topografie a popis krasového území mezi Konicí a Litovlí. Acta speleologica 8. Průhonice.
- KOVÁŘ, J.–ROŠTÍNSKÝ, J.–KOS, P., 2014: Průzkum stavebních materiálů a geomorfologie hradu Vildenberk u Pozořic, okr. Brno-venkov. In: Archeologie a vlastivěda. PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám. VVM – Supplementum 2, 60–76. Brno.
- KRAJÍČ, R., 2003: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- LC: Libri citationum et sententiarum seu Knihy pňhonné a nálezové. Tomus II. (Brandl, V., ed.). Brunae 1872.
- KUBÍČEK, V., 1918: Z dějin města Loštice. Brno.
- MERTA, J., 1977: Středověké vápenické pece při Obřanském hradě – Mittelalterliche Kalköfen bei Burg Obřany, AH 2, 239–246.
- NEMAJER, A., 1925: Památky krajiny Búzovské v dávném šedověku, Litovelský kraj 2, č. 33, 14. 8. 1925, 1–3.
- PAPAJÍK, D., 2007: Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod. České Budějovice.
- PAPOUŠEK, M., 2008: Polní (selské) vápenky na Konicku a Litovelsku, AT 20, 129–138.
- PINKAVA, V., 1903: Litovelský okres. Vlastivěda moravská. Brno.
- 1927: Hradý, zámky a tvrže moravské I. Severní Morava (Olomúcko). Brno.
- PLAČEK, M., 1996: Hradý a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- PROCHÁZKA, R., 2007: Archeologie a poznání moravských a slezských měst – Archaeology and Research of Moravian and Silesian Towns, AH 32, 37–80.
- PROCHÁZKA, R.–PEŠKA, M., 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století – Grundlinien der Entwicklung der Keramik von Brno im 12.–13./14. Jahrhundert, PV 48, 143–232.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333 (Emler, J., ed). Praeae 1890.
- SPURNÝ, F. a kol., 1983: Hradý, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava. Praha.
- SVOBODA, J., 1996: Nález paleolitu ze Zkamenělého zámku (Březina, k. o. Střemeničko, okr. Olomouc) – Paleolithic find from the Zkamenelý zamek rock (Stremenicko, district of Olomouc), PV 37, 41.
- SVOBODA, L., 1995: O plášťových hradech – Die Burgen mit Mantelmauern, AH 20, 355–388.
- ŠLÁZAR, P., 2008: Archeologický výzkum v suterénu budovy Městského klubu v Litovli – Archäologische Rettungsgrabung im Souterrain des Stadtklubs in Litovel (Littau), VVM LX, 167–183.
- ŠLÁZAR, P.–FALTÝNEK, K., 2019: Románský kostel sv. Prokopa v Lošticích. Příspěvek k počátkům moravské šlechty – The Romanesque church of st. Procopius in Loštice. Contribution to the beginnings of Moravian Aristocracy, PV 60, 161–198.
- ŠLÁZAR, P.–NOVÁK, J.–FALTÝNEK, K., 2022: Podoba, funkce a provoz městských parcel v době lokace města Litovle na příkladu archeologického výzkumu na náměstí Přemysla Otakara čp. 777 v Litovli – The form, function and operation of urban plots at the time of the location of the town of Litovel on the example of archaeological research at Přemysl Otakar Square No. 777 in Litovel, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 324, 19–42.
- TYMONOVÁ, M., 1996: Nástin vývoje šlechtických sídel na Olomoucku, Střední Morava 3, 22–44.
- VÍCH, D., 2000: Nové archeologické nálezy na Konicku, Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově 1–2, 20–39.

VRÁNA, J., 2013: Luká (k. ú. Ješov, okr. Olomouc), PV 54, 228–229.

ZDB: Die Landtafel des Markgrathumes Mähren. Text der Brünner Cuda (1348–1466) (Chlumecky, P.–Chytil, J.–Demuth, C.–Wolfskron, A. R., edd.). Brünn 1856.

ZDO: Die Landtafel des Markgrathumes Mähren. Text der Olmützer Cuda (1348–1466) (Chlumecky, P.–Chytil, J.–Demuth, C.–Wolfskron, A. R., edd.). Brünn 1856.

ŽÁKOVSKÝ, P.–SCHENK, Z., 2017: Středověké a raně novověké zbraně Přerovska. Zbraně a zbroj od kolapsu Velké Moravy do konce třicetileté války. Přerov.

Zusammenfassung

Ergebnisse der Oberflächenuntersuchung von Burg Špraněk (Bezirk Olomouc)

Die vorliegende Studie widmet sich einer am wenigsten bekannten Burgen in der Region Olmütz. Es handelt sich dabei um die im Katastergebiet der Gemeinde Březina liegende Burgruine Špraněk. Den schriftlichen Quellen nach wurde sie wahrscheinlich von Dietrich von Špraněk vor 1313 gegründet, als er das Adelsprädikat von Špraněk zum ersten Mal verwendet hat. Dietrich bekleidete in den Jahren 1329–1355 in Brünn ein Richteramt, und es scheint, dass er sich vornehmlich in der Region Brünn aufgehalten hat. Die Burg hielt er bis zu seinem Tod (wahrscheinlich 1355), und kurz danach hat sein Sohn Jenč die ganze Grundherrschaft an den Markgrafen Johann Heinrich für 260 Pfund Prager Groschen verkauft. Im Jahr 1371 erteilte der Markgraf die Burg Půta von Holštejn als Lehen. Es scheint, dass Špraněk während den Markgrafenkriegen zerstört wurde. Markgraf Jobst widmete die zerstörte Burg 1398 Heralt von Kunstadt, der es der nahegelegenen Burg Bouzov angliederte, wodurch die Grundherrschaft Špraněk erlosch.

Bei der Burg handelt es sich um einen relativ kleinen Adelssitz, der sich über eine Felsenklippe erstreckt. Von der Burg sind bis heute zwei Gräben und zwei kleinere Mauerwerksabschnitte an der Nordseite der Burg erhalten geblieben. Obwohl die Lage der Burg seit Ende des 19. Jahrhunderts bekannt war, haben dort lediglich Amateurforscher Anfang des 20. Jahrhunderts gegraben. Laut den Erkenntnissen von A. Némajer ist die Burg Ende des 14. Jahrhunderts durch einen Brand untergegangen. Ein gesteigertes Interesse an der Fundstelle beobachten wir in den dreißiger und sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts, als der hier vorgestellte Sitz eingehend beschrieben und seine Geschichte mit vielen Irrtümern aufgearbeitet wurde. Seit Beginn des 21. Jahrhunderts wurden in dem Areal und seiner nahen Umgebung mehrere Oberflächenuntersuchungen durchgeführt und man in der Nähe der Burg einen gestörten Kalkofen entdeckt hat.

Aufgrund von Graphitkeramikfunden in der Umgebung des Ofens räumen wir ein, dass er mit dem Bau der Burg vor 1313 in einem Zusammenhang stand, als das Adelsprädikat von Špraněk erstmals in den Quellen auftaucht. Einen wesentlichen Teil des entdeckten Keramikmaterials können wir dem Verlauf des 14. Jahrhunderts zuordnen. Mit dieser Datierung korrespondiert auch die Entdeckung einer Pfeilspitze mit Dorn. In den Funden sind keine Artefakte vertreten, die auf eine höhere gesellschaftliche Stellung der Burgbesitzer hindeuten würden. Lediglich ein unverziertes Fragment glimmerhaltiger Keramik entspricht der süd-mährischen Töpferware und kann als Keramikimport angesehen werden. Das zusammengetragene Fundkonvolut korrespondiert mit den schriftlichen Nachrichten von der Burg. Weitere neue Erkenntnisse zum hier vorgestellten Sitz könnte eine archäologische Grabung oder eine erneute Geländeprospektion, einschließlich der Heranziehung von Detektortechnik liefern.

Die vorliegende Studie entstand im Rahmen des Projektes des Kulturministeriums der Tschechischen Republik zur Förderung angewandter Forschung im Bereich der nationalen und kulturellen Identität für die Jahre 2023 bis 2030 NAKI III Mein Haus, meine Burg – mittelalterliche Grundherrschaftssitze in Mittelmähren; Identifizierungscode des Projektes: DH23P03OVV071.

PhDr. Lukáš **Hlubek**, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc, Česká republika, ORCID 0000-0002-3942-3700

Mgr. et Mgr. Jakub **Novák**, Ph.D., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc, Česká republika, ORCID 0000-0001-7800-4181

Prof. PhDr. David **Papajík**, Ph.D., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc, Česká republika, ORCID 0000-0001-9652-4789

PhDr. Pavel **Šlězár**, Ph.D., Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc, Česká republika, ORCID 0000-0001-5502-0701

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.